



כבוד אב ואם

לע"נ סבי ר' שמואל חיים אלתר בן ר' דוד
שנפטר בכ"ג אדר א' תשס"ה
וזכה לאריכות ימים בזכות מצוות כבוד אב ואם

פתיחה

מצוות כיבוד אב ואם – הכרת הטוב

מצוות כיבוד אב ואם – כבוד שמים

השוואה בין כבוד אביו ואמו לכבוד רבו

כבוד רבו וכבוד אביו ואמו במישור ההלכתי

הגדרת כבוד שמים

חילוק בין כבוד למורא

מצוות כיבוד אב ואם – כבוד עצמו

מה בין כבוד שמים והכרת הטוב לכבוד עצמו

כשאין לאבא ממון

סיכום

מאמר זה בא לבחון היבטים הלכתיים בסוגיית כבוד אב ואם תוך בירור משמעות המצוה. ייתכן והדברים נוגעים גם לטעם המצוה¹, אך אין זה הנושא. במאמר נבחן שלוש משמעויות למצוה ואת ההשלכות הקשורות אליהם.

¹ טעם עיקרי למצוה, שלא יטופל במאמר, המופיע בהרבה ראשונים הוא חובת כבוד להורים כמעבירי המסורת. (אברבנאל שמות כ"ב, ספר העיקרים שער ג' פרק כו, רלב"ג שמות מהדורת מוסד הרב קוק עמ' קסב וקפה). הבעיה העיקרית, לעניות דעתי, בטעם זה היא, שהצורך ל**כבוד** לא נראה קשור למערכת יחסים של קבלת מסורת. בכבוד רב נראה, לדוגמא, שנעדרים ממנו אותם כבודים. קושיה נוספת היא ההשוואה בין כבוד רב לכבוד אביו ואמו, כיצד המשנה בסוף פרק ב' בבא מציעא מנמקת את העדיפות של הרב על אביו ואמו בכך שרבו מביאו לחיי העולם הבא ואלו הוריו מביאים אותו לעולם הזה - חינוך לתורה ומצוות של ההורים (שאותו החשיבו אותם ראשונים כעיקר) איננו נחשב כמביאו לחיי העולם הבא!?

מצוות כבוד אב ואם - הכרת הטוב

הדרך הפשוטה להבין את משמעות מצות כבוד אב ואם היא כהחזרת טובה של הבן להוריו. החובה לעשות זאת נובעת מהחסד שעשו הוריו עמו מקטנותו וכחלק מהכרת הטובה של הבן הוא מצוה לכבד את הוריו. וזה לשון ספר החינוך (מצוה לג)²:

משרשי מצוה זו שראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עמו טובה ולא יהיה נבל ומנכר וכפוי טובה, שזו מידה רעה... ושיתן אל לבו כי האב והאם הם סיבת היותו בעולם ועל כן באמת ראוי לו לעשות להם כל כבוד וכל תועלת שיוכל כי הם הביאוהו לעולם גם יגעו בו כמה יגיעות בקטנותו³. וכשיקבע זאת המידה בנפשו ויעלה ממנה להכיר מידת הא-ל ברוך הוא שהוא סיבתו... והעמידו על מתכונתו ושלמות אבריו... ויערוך במחשבתו כמה וכמה ראוי לו להיזהר בעבודתו ברוך הוא⁴

דברים אלו מתאימים לדברי המשנה בתחילת מסכת פאה (א,א), שכוללת את כבוד אב ואם יחד עם גמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחברו - שלושה דברים שגורמים לתיקון החברה ולמערכות יחסים תקינות בין אנשים⁵. בירושלמי (קידושין א,ז) הדברים מפורשים:

אמר רבי אבון מה אם דבר שהוא כפריעת חוב כתיב בו "למען ייטב לך ולמען יאריכון ימידך" דבר שיש בו חסרון כיס וסיכון נפשות לא כל שכן, אמר רבי לוי וההיא דרבניין גדול הוא דבר שהוא כפריעת חוב מדבר שאינו כפריעת חוב.

אנו רואים בירושלמי זה מחלוקת אמוראים אם היותה של מצוות כבוד אב ואם "החזר חוב" הופכת אותה ליותר קלה משאר המצוות. אם מצוות כבוד אב ואם היא קלה אזי

² מבין הראשונים הלך בכיוון זה הרלב"ג (עמ' קפה בהוצאת מוסד הרב קוק) בפירושו לפרשת יתרו, למרות שהוסיף את טעמם של ספר העיקרים והאברבנאל בטעם המצוה.

³ שתי נקודות אותן מדגיש ספר החינוך הן: א. עצם היותו של האדם קיים בעולם בזכות הוריו, ב. הורי האדם עמלו וגידלו אותו מקטנותו. נפקא מינה להורים שלא גידלו את ילדיהם ולהורים מאמצים, בכל מקרה משתמע שיש סיבה למצוות כבוד אב ואם בשני המקרים הללו.

⁴ החינוך מנסה להסביר מדוע הוקש כבודם לכבוד שמים, שמתוך שיכיר טובה להוריו ויכבדם, יכבד את ה' ויעבדהו. כבוד שמים איננו הסיבה לכבוד אב ואם, אלא כבוד אב ואם יביא לכבוד שמים.

⁵ הרמב"ם בפירושו למשנה פירש שדווקא על דברים אלו נאמר אוכל פרותיהם בעולם הזה, אך כלל בהם את כל הדברים שהם בין אדם לחברו, כולל כבוד תלמידי חכמים, ולכן לא ברור שהדברים אצלו לגמרי חופפים. הרב קוק (עין אי"ה ברכות ב' עמ' 369) הולך בכיוון שהלכנו בהסבר המשנה.

השכר המובטח על מצות כבוד אב ואם וודאי מובטח לשאר המצוות ואם מצוה זו לא קלה אזי לא מובטח שכר כזה לשאר המצוות. בין לכך ובין לכך, רואים שמצות כבוד אב ואם מוגדרת בירושלמי כפריעה על משהו שאדם קיבל מהוריו בעבר.

קשיים בשיטת הכרת הטוב

בתפיסת מצוות כבוד אב ואם כדבר הנובע מהכרת הטוב ישנן מספר בעיות: הגמרא בקידושין מתארת עד היכן מגיעה המצוה (לא ע"א): "אמרי ליה (חכמים לרבי טרפון) עדיין לא הגעת לחצי כבוד, כלום זרקה ארנקי בפניך לים ולא הכלימתה" ובהמשך הגמרא (לב ע"א) "שאלו את רבי אליעזר עד היכן כבוד אב ואם, אמר להם כדי שיטול ארנקי ויזרקנו לים בפניו ואינו מכלימו". הנקודה המודגשת בדבריהם בשאלת גבול מצוות כבוד אב ואם היא הענין הממוני. נקודה זו מופיעה גם בהמשך דברי הגמרא (לב ע"א), שם היא קושרת בין הצד הממוני לגבול החיוב בכבוד אב ואם (בסוגיית "משל אב משל בן", ראה להלן). לעומת זאת, בסיפור על דמא בן נתינא המופיע בהמשך הגמרא שם, סיפור שנראה שחז"ל לומדים ממנו עד היכן מגיעה מצוות כבוד אב ואם, אומרת הגמרא: "ובאתה עמו וקרעתו ממנו וטפחה על ראשו וירקה לו בפניו ולא הכלימה". הדגש בדברים אלו הוא לא על הצד הממוני אלא ב"שומעין חרפתם ואינם משיבין", בדרישה מהבן לא להגיב כשהאב מצער⁶. גם ברמב"ם אנו מוצאים את שני הצדדים: הרמב"ם (ממרים ו,ז) מחלק בין העניין הממוני אותו הוא כולל במצות כבוד לבין תגובת הבן כאשר מביישים אותו, אותה הוא כולל במורא⁷. הרמב"ם (שם) מוסיף כמה משפטים בדבר הקושי הטמון במצוה: "אלא ישתוק ויירא ויפחד ממלך מלכי המלכים, שצוהו בכך, שאילו מלך בשר ודם גזר עליו דבר שהוא מצטער...".

האם לאדם שגמל עמי טוב בעבר וכעת פוגע בי אני רשאי לסלוח? האם הטוב שגמל אותי מתיר לו להזיקני ולפגוע בי?

בהקשר זה ראוי להזכיר את דברי החינוך עצמו בנוגע להונאת דברים (מצוה שלח): "ובאמת לא תצווה התורה להיות האדם כאבן שותק למחרפיו כמו למברכיו", ולכן יכול האדם לענות ולהשיב לאדם שמחרפו.

⁶ וכן נראה מהסיפור של רב אסי, שאמו ציערתו (שם לא ע"ב) ולפחות לפי הרמב"ם ללא שהייתה מטורפת לא היה לו לעזובה. ראה להלן.

⁷ האחרונים דנו מה ההבדל בין כבוד למורא, יעויין בגר"י פארלא על ספר המצוות לרס"ג (מצוה ט-ז). לפי דברינו כאשר הענין ממוני יש שייכות לכבוד ואילו כשמדובר בתגובה של כעס להורים יש שייכות למורא.

אמנם, ניתן לתרץ, שהכרת הטוב של הבן צריכה להיות כל כך גדולה עד כדי חוסר תגובה על מעשיו של האב, אף במקרים קיצוניים כאלה. אולם תירוץ זה דחוק בסברא, ורואים⁸ שגם הרמב"ם היה צריך לחרוג ממהלכו ולתת מוסר כדי שהאדם יצליח במשימתו.⁹

2. בדברי חז"ל אנו רואים כי מצוות כבוד אב ואם אצל הגויים הופכת לסמל. המהר"ל בחידושי אגדות ובתפארת ישראל (פרק נא) מביא את המדרש על עשו שכיבד את אביו עד שאפילו רשב"ג אומר שכל ימיו לא שימש את אביו אפילו אחד ממאה ששימש עשו את אביו (דברים רבה פ"א).

דברים אלו תמוהים: האם מצוה שיסודה גמילות חסדים שייכת לגויים יותר מלישראל? והרי תכונה זו של חסד מאפינת דווקא את עם ישראל ובוודאי שעם ישראל איננו עומד בצורה נחותה ביחס לגויים במידת החסד (יבמות עט ע"א): "שלשה סימנים יש באומה זו הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים". מדוע חז"ל מביאים סיפורים על מצוות כבוד אב ואם מגויים...¹⁰ על אותם גויים נאמר "וחסד לאומים חטאת" - כל חסד שעושים אינו אלא לעצמם (בבא בתרא י ע"ב). גם היכולת של דמא בן נתינא להגיע למדרגה זו, שאותה התקשינו להסביר אפילו ברמה של גמילות חסדים, קשה. אין אפילו רמז אצל חז"ל להחלשת עוצמת המעשה.

היוצא מבעיות אלו שלא פשוט להסביר כבוד אב ואם כהכרת הטוב.

⁸ חשוב להזכיר את רבנו בחיי בחובות הלבבות (שער עבודת הא-לוקים בפתיחה) שרואה באב שמטיב לבנו דבר טבעי שאיננו נעשה באופן חריג, לעומת זאת הבן נדרש לכוחות עילאיים על מנת לכבד את הוריו (עיי' להלן הערה 10 בדבר הניגוד הקיים במצוה זו).

⁹ הרש"ר הירש בהסברו למצוות כבוד אב ואם רומז לדברים אלו כאשר הוא אומר שאי אפשר לסמוך על המוסר הטבעי בעניין כבוד אביו ואמו, כאשר ההלכה דורשת מהאדם לחרוג מטבעו ולא להשיב למקניטו ומחרפו, "וגבוה שמים מארץ- כן גבהו הדרישות ההחלטיות והכבירות של מצוה זו מכל חובה מוסרית, ששיטת המוסר הרגילה המכונה "מוסר התבונה"- מסוגלת להסיק מתוך שיקולים של הכרת טובה. בשל כך הוא מבסס את מצוות כבוד אביו ואמו על טעמים של ספר העיקרים והאברבנאל (לעיל הערה 1).

¹⁰ המהר"ל (תפארת ישראל פרק מ"א) מסביר, שמצוות כבוד אביו ואמו היא מצוה שכלית ולכן זה שייך יותר לגויים. רעיון זה מחבר אותנו לירושלמי שהבאנו לעיל, האם מצוות כבוד אביו ואמו היא מצד אחד מצוה שכלית (ראה רבנו בחיי שער עבודת הא-לוקים פתיחה, רמב"ם מעילה פ"ח ה"ח) ולכן פשוטה לקיום. מצד שני, על מצוה זו אמר רבי יוחנן "אשרי מי שלא חמאן". הקושי העצום לקיים את המצוה, שבא לידי ביטוי בדברי רבי יוחנן נותן תמונה שונה על נושא זה. נראה שההסבר הפשוט הוא שעצם המצוה שכלית ומקורה באדם, אך היקפה איננו שכלי. דמא בן נתינא הגיע לאותה מדרגה שחכמים הללו, אולם, לא נראה שמקור אותה מדרגה הוא שכלי. בהקשר זה נוכל לציין את הירושלמי שהבאנו לעיל, שהתלבט ביחס בין מצוות כבוד אביו ואמו לשאר המצוות, אולי זוהי התלבטותו - כמה מצוה זו שכלית ביחס לשאר המצוות.

מצוות כבוד אב ואם – כבוד שמים

טעם אחר המובא למצוות כבוד אב ואם הוא הקשר לכבוד שמים. בגמרא בקידושין (ל ע"ב) אנו רואים שהוקש כבודם של ההורים לכבוד שמים, "השווה הכתוב כבוד אב ואם לכבוד המקום... השווה הכתוב מורא אב ואם למורא מקום". ההורים מבטאים במציאותם פן אלוקי במציאות (הגדרה זו עוד תדון בהמשך), וכדברי הרמב"ן (שמות כ"א):

...והתחיל מן האב שהוא לתולדותיו כענין בורא המשתתף ביצירה, כי ה' אבינו הראשון והמוליד אבינו האחרון ולכך אמר במשנה תורה 'כאשר צויתך בכבודי כן אנוכי מצוך בכבוד המשתתף עמי ביצירתך'... וכבר אמרו שהוקש כבודו לכבוד המקום...¹¹

השותפות של ההורים בבריאה (כפי שמובא בחז"ל) נותנת להורים את המעמד של מיצגי הקב"ה.

השוואה בין כבוד אביו ואמו לכבוד רבו

האם המשמעות של כבוד אב ואם שווה למצוות כבוד תלמיד חכם, שנחשב כמייצג את הקב"ה?¹² (על מנת לבחון נקודה זו נתמקד ברב מובהק, שהוא בוודאי לפי כל השיטות דוגמא מובהקת לכזה המייצג את ה'¹³).

ישנה השוואה מפורשת במשנה בין רבו לבין אביו (בבא מציעא ב"א): "אבדת אביו ואבדת רבו של רבו קודמת, שאביו הביאו לעולם הזה ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא". הרמב"ם מרחיב את ההשוואה (תלמוד תורה ה"א): "כשם שאדם מצוה בכבוד אביו ויראתו כך חייב בכבוד רבו ויראתו, ורבו יתר מאביו, שאביו הביאו לחיי העולם הזה ורבו שלמדו

¹¹ בדרכו של הרמב"ן הולך המהר"ל (לעיל הערה 10): "פירוש דבר זה בשביל כי הוא יתברך עילה לאדם, שהוא עלול ונקרא גם כן על האבות שם עילה ומשתתפים עם ה' יתברך בתולדת האדם, שהוא יתברך והאב עילה לאדם והוא עלול".

¹² על-פי בבא קמא (מא ע"ב) "את ה' א-לוקיך תירא לרבות תלמידי חכמים". ראה בעניין זה תוספות שם ד"ה "את", שכתב שמדובר דווקא ברבו מובהק, אך יש ראשונים שחלקו והשוו בין רבו מובהק ובין תלמידי חכמים סתם, שבשניהם יש עניין של מורא שנלמד מפסוק זה (יראים סימן רלא). כל זה קשור לנקודה יותר רחבה של יחס בין רב מובהק לבין תלמידי חכמים האם שווים בדיניהם.

¹³ לעיל הערה 12. בדעת הרמב"ם לא נמצא הפסוק "את ה' א-לוקיך תירא" כמקור לדיני רב מובהק (יעיין שורש שני לרמב"ם מדוע לא למד מ"את"), ועושה הרושם שהרמב"ם לומד דיני רב מובהק מהשוואה לכבוד אביו ואמו (הלכות תלמוד תורה פ"ה).

חכמה מביאו לחיי העולם הבא". פשט דברי הרמב"ם, ששורש חיוב הכבוד בין אביו לרבו שווה, אך עדיף רב כי הוא הטיב עם האדם יותר. הפרישה, על דברי הרמב"ם המצוטטים בטור (יו"ד רמב ס"ק ב) דן בשאלה כיצד כבוד הרב עדיף על כבוד אביו, שהרי שניהם הוקש כבודם לכבוד המקום, וכך מיישב הפרישה: "... דכל המוקש אינו שווה לגמרי אל אשר הוקש לו, מה שאין כן מורא רבך כמורא שמים, שדרשוהו חכמים "את ה' א-לוקיך תירא..." . לעומתו, הטי"ז (יו"ד רמב ס"ק א) מסביר, שמצד עצם המשמעות של כבוד שמים אין הבדל בין אביו לרבו וההבדל הוא בנקודה אחרת, של מביאו לחיי העולם הבא (דברים אלו מכוונים אולי לנקודה הראשונה של הכרת הטוב, שלרבו חייב יותר).

כבוד רבו וכבוד אביו ואמו במישור ההלכתי

ברובד ההלכתי - האם שווה כבוד רבו עם כבוד אב ואם: נראה כמה דוגמאות:

א. הגמרא בקידושין (לב ע"א) מביאה מחלוקת אמוראים, האם "רב שמחל על כבודו כבודו מחול", אולם לגבי אב מוסכם בגמרא על כולם ש"אב שמחל על כבודו כבודו מחול". במחלוקת האמוראים בגמרא מובא הטיעון "הכא תורה דיליה היא?!". כלומר, הכבוד מוענק לתורה, שאותה מגלם התלמיד-חכם. טיעון כזה אינו מועלה ביחס לכבוד אב ואם.

ב. להלכה, רב המוחל על כבודו כבודו מחול, אך האם מותר לצערו?

הריב"ש (סימן ר"כ) מביא בשם הראב"ד, שאע"פ שאמרו שרב יכול למחול על כבודו, זה דווקא בדברים שאין בהם ביזיון, אבל בדברים שיש בהם ביזיון אינו יכול למחול¹⁴. ובהמשך דבריו: "ודמי למאי דאמרין התם האב שמחל על כבודו כבודו מחול דליכא למימר שיהיה האב יכול למחול לבן לומר לו דברי חירופין וגידופין". מדבריו אלו של הריב"ש יוצא שאין הבדל בין רב לאב, לעניין האיסור לצער.

הטורי אבן (מגילה כח ד"ה "אל תקרי משנאי") מביא את דברי הריב"ש ובסוף דבריו מקשה מהגמרא בקידושין (לב ע"א), ששם רואים שהאב שמחל על כבודו כאשר בנו מצערו כבודו מחול¹⁵, ומסיק הטורי אבן שאולי יש לומר, שכבוד הרב גדול יותר ולכן אי

¹⁴ יש לדון האם ביזיון נכלל במורא, או שמא הוא רמה אחת מעל. לכן על דברים שכלולים במורא ניתן למחול. יעויין בן איש חי (פרשת שופטים אות כב') שיש דעות שאפילו על צער אי אפשר למחול. נראה שצער הוא חלק ממורא. ראה הערה 31 לקמן, לעומתו הכסף משנה (סוף הלכות תלמוד תורה) כתב לחלק בין בזוי בצנעא לבין פרהסיא.

¹⁵ לשיטת הריב"ש נצטרך לחלק בין צער לבין ביזוי בפרהסיה (לעיל הערה 15).

אפשר למחול על בזיונו¹⁶. האמור מדבריו שיש חילוק בין אב לרב לעניין מחילה על בזיון.

ג. הגמרא (קידושין לב ע"א) מסיקה, שאמנם רב שמחל על כבודו כבודו מחול, אך עדיין צריך להדרו. האם דין זה נוהג אף באב? לכאורה נחלקו בכך הראשונים. הרמב"ם והרא"ש הזכירו דין זה רק ברבו. לעומתם, הריטב"א (קידושין לב ע"א ד"ה "איסי בו יהודה") והמאירי (קידושין לא ע"ב, ד"ה "האב או הרב") פסקו דין זה הן לגבי האב והן לגבי הרב.

ד. האם יש חובה לכבד רב במיני כבוד שנצטוונו באב?

בגמרא בקידושין (לא ע"ב) נאמר: "כבוד: מאכיל ומשקה מלביש ומכסה". לא מצאנו ניסוחים אלו לגבי רבו, אם כי ניתן לומר שלא בדברים הללו (מאכיל ומשקה מלביש ומכסה) מתבטא כבודו של הרב, אולם שימוש של הרב שהיה צריך להיות כבודו, שבזה בוודאי היה ראוי להיות חיוב, לא מצאנו מפורש. גם בגמרא (כתובות צו ע"א) שאומרת "כל מלאכות שעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו חוץ מהתרת מנעל", לא נאמר שיש חובה לשמש את הרב, אלא שיש הגבלות לאדם הרוצה לשמשו¹⁷. (היחיד שמצאתי שפוסק זאת הוא המאירי (כתובות צו ד"ה "חייב"), שחייב אדם לנהוג כבוד לרבו, בכל מיני כבוד ולא עוד אלא אף לשמשו בכל מיני תשמיש¹⁸).

האם כל זה מלמד אותנו על שורש שונה של שתי חובות הכבוד הנ"ל?¹⁹

¹⁶ את הדעה שהאב יכול למחול על בזיונו מביא גם רב יוסף ענגיל (גליוני השי"ס לב ע"א ד"ה "האב"). בעניין החילוק בין בזיון לכבוד והדעות בזה יעויין שדה חמד (כללים מערכת כ"י כלל ל"א). יעויין במאמרו של הרב רפאל אויערבך (בתוך "דברים שיש להם שעור" - עיונים וברורים במצוות כבוד אב ואם, מכון צומת, עמ' 222) שכתב לתלות החלוקה בין כבוד למורא במחלוקת הרמב"ם והשו"ע.

¹⁷ וכן נפסק בשו"ע (יורה דעה רמב, יט) בלי אזכור לחובה.

¹⁸ כמובן שלשון הרמב"ם שציטטנו לעיל מדברת על כבוד ומורא. צריך להבחין בסוגי כבוד שונים כפי שנבחין בהמשך.

¹⁹ מצאנו הבדלים נוספים בין רבו לאב ואם, כגון, האם צריך לבטל תלמודו. שו"ע (יו"ד רמ, יג) פסק שתלמוד תורה גדול מכבוד אב ואם. ופרשו האחרונים (פתחי תשובה סק"ח בשם הפרי חדש) דווקא לילך חוץ לעירו, אבל באותה העיר חייב לכבד את אביו ואמו. ברמב"ם (ממרים ו, יג) משתמע שאפילו באותה עיר גדול ת"ת מכבוד אב ואם (הרמב"ם עוסק בתחילת ההלכה בבן שנמצא ליד אביו). מכל מקום לגבי ת"ח (אפילו לא רב מובהק) נפסק שחייב לעמוד מפני רבו אפילו בשעה שעוסק בתורה (קדושין לג ע"ב, שו"ע יו"ד רמד, יא).

הבדל נוסף - האם צריך להפסיד ממונו בשביל המצוה. הגמרא (קידושין לג ע"א) אומרת שאין בעלי אומנויות רשאים להפסיק ממלאכתם כדי לעמוד בפני רב וכן שם שאין להוציא ממון כדי לכבד רב. לעומת זאת, בשביל כבוד אביו ואמו וודאי יבטל ממלאכתו, ראה בהמשך. האם דין זה קיים רק בתלמיד חכם או רב לא מובהק או גם ברב מובהק? הרמב"ם (הלכות ת"ת פרק ו') הביא הלכה זו שעוסקת בכבוד תלמידי חכמים. אמנם הלחם

שלושת הדוגמאות הראשונות מעידות על החמרה בכבוד רבו המובהק מול כבוד אביו ואמו, והדוגמא האחרונה מלמדת אולי על צד של קולא ברבו לעומת אביו ואמו.

הגדרת כבוד שמים

מדוע כבוד רבו עדיף? ניתן לומר כפי שפתחנו, שרבו מובהק עדיף, שמביאו לחיי עולם הבא, אך בשלושת הדוגמאות הראשונות שראינו למעלה העדיפות נראית איכותית ולא כמותית. הגמרא בקידושין (ל ע"ב) "תנו רבנן שלושה שותפין הן באדם: הקב"ה ואביו ואמו, בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו, אמר הקב"ה מעלה אני עליהם כאלו דרתי בניהם וכיבדוני".

סיום הגמרא לכאורה תמוה: מה משמעות המילה "וכיבדוני"? היה צריך לכתוב וכיבדני, שהרי הבן מכבד ולא ההורים? מדוע נכתבה מילה זאת בלשון רבים, ממנה משמע שהמכבדים הם ההורים. צריך לומר, שזה ההבדל בין אב ואם לבין תלמיד חכם. **תלמיד חכם מייצג את תורת ה', שהיא רצון ה' בעולם.** דרך הכבוד של תורת ה' לא מתבטא במאכל או משקה אלא בכבוד התורה שבו: לקום מפניו, וכדומה.

לעומת רבו, **אביו ואמו אינם מזוהים בעצמם עם משהו א-לוקי, אלא הם מסייעים ליצירה** בהיותם חלק מאותו תהליך א-לוקי של יצירת אדם, ולכן גם על ידי כבודם וביסוס מעמדם יכובד גם ה'.

"כאילו דרתי בניהם וכיבדוני" - כי השותפות עם ה' היא הגורם המחייב לראות את השותף כמכובד.²⁰ בזה שההורים יותר מכובדים על ידי הבן, הם הופכים את ה' למכובד יותר, ההורים "כיבדוני", בהיותם שותפים מכובדים.

כל ההבדלים שצינו נובעים מנקודה זו: אין ההורים מייצגים בתוכם משהו א-לוקי שאין הם יכולים למחול על כבודו (מה שאין כן רבו), אלא הם במעמד שותפים. מכיון שמעמד ההורים הוא כשותף לה' הם יכולים לוותר על מעמדם, למחול על כבודם מכל מיני בחינות. גם הדוגמא הרביעית שהבאנו למעלה בה מצינו החמרה במיני כבוד שונים של אביו ואמו לעומת רבו נובעת מהיותם של אביו ואמו שותפים לה'.

משנה במקום הרחיב את דברי הרמב"ם גם לרב מובהק, אך הארבעת טורי אבן (ספר הליקוטים מהדורת פרנקל) חלק על הלחם משנה.

²⁰ אחד הסיפורים בגמרא (קדושין לא ע"ב) מספר על רב יוסף ששמע את אמו מתקרבת ואמר "אקום מקמי שכינה" ונראה שהמושג שכינה סותר את דברינו. נראה לומר שיש חפיפה בין המושגים כבוד ה' ושכינה. נוסף לזאת, המהר"ל בתפארת ישראל (שם) דורש את הדברים כלפי הקירבה בין המושגים לבין שכינה.

אחרי שהתברר לנו צד כבוד שמים שבכבוד אב ואם (דבר שהתברר לנו על ידי ההשוואה בין אביו ואמו לרבו) **נוכל לחזור ולבחון מהן השלכות שבין הבנה זו להבנה שמצוות כבוד אב ואם מבוססת על הכרת הטוב.**

השלכות:²¹

1. גבול כבוד אב ואם - כמוזכר לעיל, אדם צריך לכבד את הוריו אעפ"י שהם מבזים אותו. דברים אלו מובנים לאור דברינו: **כאשר מדובר בכבוד שמים**, מובן שהגבול הוא לא כמו אצל בני-אדם. בעקבות זאת, כאשר מזכיר הרמב"ם דין זה הוא טורח לציין: "שאילו מלך בשר ודם גזר עליו..., ק"ו למי שאמר והיה העולם ברצונו" (ממרים י,ז). לעומת זאת, **על פי ההסבר שביסוד המצוה עומדת הכרת הטוב** – קשה מדוע צריך לכבד את הוריו גם כשמבזים אותם?

2. טרוף הדעת - הגמרא (קידושין לא ע"ב) מביאה סיפור על אמו של רב אסי, שנטרפה דעתה, והקניטה את רב אסי עד שרצה לעזבה ולעלות לארץ ישראל. מגמרא זו מסיק הרמב"ם (ממרים י,ו) ש"מי שנטרפה דעתו של אביו או של אמו ישתדל לנהוג עימהם כפי דעתם עד שירוחם עליהן, ואם אי אפשר לו לעמוד מפני שנשתטו ביותר ינחם וילך לו ויצווה אחרים להנהיגם כראוי להם". הראב"ד (שם) משיג: "א"א אין זו הוראה נכונה אם הוא ילך ויניח לו למי יצווה לשומרו".

לכאורה דברי הרמב"ם מוכחים מהגמרא, ולכן התלבטו האחרונים כיצד יסביר הראב"ד את הגמרא. נסתפק בדבר הרידב"ז²² שם, שאומר שבמקרה של רב אסי, טרוף דעתה של אמו נגרם מזה שר' אסי היה שם והיו לה געגועים אליו, ולכן לטובתה רב אסי היה חייב לעזובה.

מכל מקום, מה עומד מאחורי מחלוקת זאת²³? לעניות דעתי ניתן לומר, **שלפי הסברא של הכרת הטוב אין לכאורה שום סיבה לא להמשיך לכבדה, שהלא מצאנו את מידת**

²¹ השלכה שלא הבאתי, למרות שיש אפשרות להביאה – האם מצוות כבוד אב ואם נחשבת כמצוה שבין אדם למקום או בין אדם לחבירו. (דיון מעין זה מצינו במנחת חנוך (מצוה לג ס"ק ג) אך מסיבה אחרת) לעניות דעתי אין קשר בין משמעות המצוה לבין הגדרתה כבין אדם למקום או בין אדם לחבירו. מצוות בין אדם לחבירו מוגדרות כחובות שלי כלפי חבירי גם אם סיבת החוב היא כבוד שמיים (הגדרת הדבר חשובה ולא הסיבה). לכן חברי יוכל למחול ואני אצטרך לבקש ממנו מחילה שפגעתני בו.

²² יש אחרונים שצמצמו את חידושו של הראב"ד רק למקומות שבהם ניתן לשמור על האמא ולהתנהג אתה בצורה נורמלית. יעויין ב"ח (יו"ד אות יב' סימן רמ"ו) דרישה וט"ז (שם סק"יד).

²³ תירוץ אחר מדבר על כך שעצם הקרבה מכשילה את הבן שלא יכבד את אביו כראוי ולכן עדיף שיתרחק ממנו. במקרה זה מצוה הבן להשאיר אחרים במקומו, וכן כותב הרמב"ם. לשיטתנו צריך לומר שהבן מצוה לשומרו עדיין מצד הכרת הטוב ושני הטעמים שייכים (כפי שנראה להלן).

הכרת הטוב גם כלפי ישויות דוממות (היאור במצרים וכו'), כל שכן כלפי בן-אנוש. אמנם, אם מבינים שההורים שותפים עם ה' ויש כאן צלם אנוש המהווה במציאותו כבוד שמים, כאשר מדובר בשוטה אין שום סיבה שהוא ימלא את אותו כבוד שמים שמיועד לו - כאילו כיבדונו²⁴.

3. כבוד ומורא²⁵ - בגמרא מנוסח החילוק בין הציוויים בלשון זו (קידושין לא ע"ב):

ת"ר איזהו מורא ואיזהו כבוד? מורא - לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר את דבריו ולא מכריעו, כבוד - מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה מכניס ומוציא.

האם מטרת שני הציוויים דומה?

לפי סברת הכרת הטוב, אין קשר בין מטרות הציוויים: הכבוד בא לגמול טובה למטיב, אולם במורא לכאורה אין ביטוי של הכרת הטוב²⁶. לכן צריך לומר, שהמורא בא לתת מעמד כלשהו לאביו ואמו, שהוא חלק מהכרת הטוב. היינו להסדיר מערכת היררכית בין המטיב למוטב כדי להעמיד דברים על מכונם. לעומת זאת, **על הצד שאנו עוסקים בכבוד שמים** שני האופנים מאוד מוכרים לנו ביחס לקב"ה כשתי דרכים הכרחיות בעבודת ה' - אהבה ויראה²⁷. אמנם אהבה אינה בהכרח שווה לכבוד²⁸, אך יש מידה של הקבלה.

²⁴ אינה דומה שותפות של האדם ביצירת חיים אל מול שותפות של בהמה שאינה מכבדת כמו אדם את ה' בנוכחותה. ה"ה לשוטה שאינו שונה מבהמה.

²⁵ בתורה "כבד את אביך ואת אמך" (שמות כ) "איש אמו ואביו תראו" (ויקרא יט). רוב מוני המצוות מנו זאת כשתי מצוות עשה נפרדות. אמנם מעטים רצו לאחד ביניהן, אך אנו נקטנו בדרך המקובלת. שאלה נוספת היא האם מורא הוא עשה או לאו? בתורה הוא מנוסח כעשה, אך למעשה עוברים עליו בקום ועשה. (כן כתב בתועפות ראם סימן רכב ס"ק ד). בר"י מלוניל (קדושין כט ע"א) מגדיר מורא כלא תעשה (אנציקלופדיה תלמודית ערך כבוד אביו ואמו ושם מביא אחרונים נוספים שכתבו כך).

²⁶ כאן חשוב לדייק, שעוסקים במורא כפשוטו וכפי שהתבטא החינוך בנושא זה "לירא מהאבות כלומר שיתנהג האדם עם אמו ואביו הנהגה שאדם נוהג עם מי שירא ממנו" (עשה רי"ד) ולא במורא שמשמעותו הדרישה שלא לבזות. הציווי לא להכריע (אם היה אביו וחכם אחר חלוקים לא יאמר נראים דברי פלוני) לא נראה קשור לעניין של בזיון, וגם ישיבה במקומו של האב אינה מבזה.

²⁷ צריך עיון מדוע מושגים אלו לא קיימים בת"ח שם לא ראינו חובת כבוד, לפחות לא במובן הפשוט, ייתכן ובת"ח הכבוד אינו נדרש כדי לשפר את מעמדו ומקומו.

²⁸ האם יש מצוה לאהוב הורים? בדברי התוספות רא"ש (קידושין נז ע"א ד"ה "כיון שהגיע לאת ה' א-לוקיך") משמע שיש מצוה לאהוב והיא נלמדת מ"כבד את אביך ואת אמך" מריבוי של "את", אבל היא אינה חלק ממצוות כבוד. הרמב"ם (שו"ת סימן תמח) בעסקו במצוות "ואהבתם את הגר" כותב שאדם יכול לכבד ולירא משהו שאינו אוהבו ולא מוטלת עלינו מצוות אהבה להורים. המהר"ל (חידושי אגדות קידושין לא ע"א ד"ה "ותדע") מסביר מדוע אין מצוה לאהוב את אביו ואמו. את עצם ההשוואה לעבודת ה' עושה המלבי"ם בויקרא יט' אות ד'.

חילוק בין כבוד למורא

האם יש להבדיל ברמת האיסור בין כבוד ומורא?
הרמב"ם (ממרים וז, כותב: "עד היכן כבוד אב ואם? אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכום לפניו לים לא יכלים אותם". מקור דברי הרמב"ם הוא במחלוקת האמוראים האם צריך לכבד משל בן או משל אב, כלומר האם אדם צריך בשביל כבוד אב ואם להוציא רק ממון משלו או יכול גם משל אביו. מחד, הרמב"ם פוסק כמאן דאמר משל אב, ומאידך בפסק זה הוא מצריך גם לוותר על כספו שלו. אחד מתירווציו של הכסף משנה היא חלוקה בין האיסור לצער את אביו ואמו²⁹, שזה גם על חשבון כספו של הבן, לבין כבוד, שאין חיוב לתת משל הבן³⁰. מי שקדמו בחילוק זה הוא הר"ן בתרוצו לקושייה כיצד דמא בן נתינה הפסיד ממנו בשביל כבוד אב ואם: "הא דאמרינן משל אב הני מיילי לכבודו אבל כדי שלא לצער יוש לו לאבד כל ממון שבעולם"³¹.

אולם, יש החולקים על נסיונות אלו של חלוקה בין כבוד ומורא, כמו שמביא תרומת הדשן (סימן מ' בעניין כבוד אב ואם מול לימוד תורה): "ואין נראה לחלק בין כבוד אב ואם בין מה שאביו מחה בידו ושמצערנו במה שעובר על צוואותיו דהא תרווייהו מצוות עשה שווה ניהו כבודו ומוראו...".

מסקנה: מצאנו שני כיוונים במצות כבוד אב ואם - הכרת הטוב וכבוד שמים. לפי הכיוון של הכרת הטוב, כבוד ומורא הם שתי דרכים בעלי מטרה אחת בקיום המצוה. לפי הכיוון של כבוד שמים ניתן לדבר על שתי מטרות שונות לציוויים, ולכן יש פתח רחב יותר לחלק ברמת האיסור.

נחזור למשמעות המצוה: עדיין לא נפתרה הבעיה כיצד מצוות כבוד אב ואם נתייחדה בגויים כאשר משמעותה לפי אחד ההסברים דווקא כבוד המקום.

²⁹ האם צער בהכרח שייך למורא? מהרלב"ג (לעיל הערה 1) משמע שהמצער אביו ואמו מבטל מצוות עשה של כבוד. אבל אנחנו נקטנו בפשטות, כפי שהאריך הגר"י פרלא (ספר המצוות לרס"ג מצוות עשה ט-י), שלצער כולל בתוכו גם לעבור על מצוות עשה של מורא.

³⁰ לדעות שמחלקות בין מורא לכבוד, שמורא שווה לא תעשה וכבוד שווה עשה, החלוקה היא בין לא תעשה, שעליו צריך להוציא כל ממנו לבין עשה, בו החובה היא רק עד חומש. דעות אלו הן דעות יחיד ולכן נקטנו דרך אחרת בהסבר הדברים.

³¹ כדברי הר"ן כתב השיטה לא נודע למי (בקידושין שם). השאלה היא האם הראשונים שתרוצו את הסיפור של דמא בן נתינה בצורה אחרת, כגון הרמב"ן שחילק בין מניעת רווח לבין הפסד ממון על מנת להצדיק את העובדה שדמא בן נתינה לא העיר את אביו, מחלקים בין צער לכבוד.

מצות כבוד אב ואם – כבוד עצמו

ההשוואה בין כבוד אב ואם לכבוד ה' מאפשרת ליצור הבנה חדשה: אדם שעובד את ה' מגלה את מלכות ה' בעולם וע"י זה מרומם את עצמו ואת כל המציאות לידי קרבה אל השכינה. באותה מידה, אדם שמכבד את אביו ואמו גורם בסופו של דבר לכבוד עצמו. כפי שראינו ברמב"ן, הבורא - הוא אבינו הראשון, ומולידנו - אבינו האחרון, ושניהם סיבות לקיומנו. ככל שהסיבה מופיעה יותר במציאות המסובב מתעלה, כי הסיבה מעידה על המסובב, ולכן ככל שנכבד את הסיבה גם המסובב יתכבד.³² האדם המכבד את אביו ואמו בעצם מכבד את עצמו³³, הכבוד נמשך לאדם מכל מציאותו, משפחתו וממונו³⁴. הסבר הדבר ככל שההורים מכובדים, הן מתייחס להוריו ומתעלה כבודו. לפי זה נבין את המדרש בגמרא (קדושין לא ע"א) "מאי דכתיב 'יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך' מאמר פיך לא נאמר אלא אמרי פיך, בשעה שאמר הקב"ה 'אנוכי ולא יהיה לך' אמרו אומות העולם לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שאמר 'כבד את אביך ואת אמך' חזרו והודו למאמרות הראשונות ...". מה התחדש לאומות העולם ממצוות כבוד הורים? המהר"ל (שם בחידושי אגדות) מסביר את הרעיון שבדברי האומות: עד עכשיו חשבו אומות העולם ש"אין התורה ידיעת האמת כשלעצמה", אלא ה' רוצה שיעבדו אותו ולכן הוא מצוה ציוויים, אך כשנאמרה מצוות כבוד אב ואם היא לימדה את אומות העולם אחרת. הדברים צריכים בירור: האם במצוות שבת אין אמת מלבד עבודתו? ואם נאמר ששבת ניתנה בשביל להאמין בבריאת העולם, הרי גם בכבוד אב ואם יש פן של הכרה במציאות ה'? לפי הסברנו מתיישבים הדברים על מכונם: כשעוסקים בכבוד שמים לא מוסבר כיצד זה מועיל לטובת האדם. רק אחרי שהופיעה הדברה של כבוד אב ואם הובן מתוכה מדוע גם כבוד ה' הוא לטובת האדם וכיבודו. אם כן, לפי זה מובן היטב מדוע הצטיינו הגויים דווקא במצוה זו: הם שדרשו בעיקר את כבוד עצמם, הבינו מדוע דווקא כבוד אב ואם מקיים זאת ולכן התאמצו במיוחד במצוה זו.

³² הגדרנו כאן את סיבה כמשל להקב"ה מחד ומאידך כמשל לאביו ואמו. יש כמובן צד הפוך, ככל שהסיבה נוכחת יותר המסובב נבלע ונעלם וזאת הדיאלקטיקה של היש והאין במציאות.

³³ דברים אלו רמוזים במהר"ל בדרך החיים (סוף משנה יד) "ואמר חביבין ישראל שנקראים בניס למקום, כי ישראל נקראו בניס בשביל שהם נבראים בשביל עצמם, שיהיו אל ה' יתברך, כמו הן שהוא בשביל עצמו והוא אל אביו, לכן ישראל נבראו בשביל עצמם". וכן בגור אריה (פרשת תולדות עמי קמא ד"ה "שהרי עדות יש") "מפני שהיחס הוא כבוד ותפארת לבנים כדכתיב "ותפארת בניס אבותם". במקום אחר (סוף פרשת נח עמוד עה-עו) "כבוד אביו שייך כאשר הן שייך ומתייחס אל אביו".

³⁴ ישנם מספר פסוקים בתנ"ך בהם מופיע ממון ככבוד.

מה בין כבוד שמים והכרת הטוב לכבוד עצמו

כבוד לאחר המוות - מהסיפור שהבאנו על אימו של רב אסי למדו חלק מהאחרונים שהיה הבדל בין מצוות כבוד האם בחייה, שהתירו לרב אסי לצאת לחו"ל לכבדה, לעומת לאחר מותה, שהציאה לחו"ל הייתה מיותרת ולכאורה אסורה³⁵. התפארת ישראל (קדושין פ"א ס"ק נד) מוכיח מהסיפור של רב אסי³⁶ שמורא לאחר מיתה הוא מדרבנן.

בדין זה מצינו מחלוקת ראשונים. הרלב"ג מדגיש שהכבוד הוא בין בחייו בין במותו, וכן בספר החינוך (מצוה ל"ו בדיני המצוה). לעומתם, מרבנו בחיי (חובת הלבבות שער אהבת ה' פ"ז) ניתן לדייק הפוך, שכתב שמצוות כבוד אב ואם אינה נוהגת ביתום³⁷.

ויש לברר, מה הסברא שמצוה זו לא תנהג לאחר מות האב? האם **מצוות הכרת הטוב** פסקה? וכן **מצד כבוד שמים**, האם נשמתו אינה קיימת, שלא צריך לכבדה, והרי חלק מסיבת אמירת הקדיש לתת נחת רוח לנשמה? אולם **לפי ההסבר השלישי**, הטוב שיש לנשמה של אביך בעולם הבא אינו מכבד אותך יותר בעולם הזה. לכן לפחות מהתורה אין חיוב לכבד במקרה כזה את אביו ואמו.

משל אב או משל בן - כבר הזכרנו שנחלקו האמוראים האם המצוה על האדם היא להוציא ממונו כדי לכבד את אביו או שהמצוה היא בממון אביו (קדושין לב ע"א):

משל מי רבי יהודה אמר משל בן רב נתן בר הושעיא אמר משל אב.

במה נחלקו האמוראים? ניתן להבין שנחלקו כיצד עוזרים להורים: במצב שהם חסרי ישע ואין להם משלהם אז מוטל על הבן לעזור, אולם אם יש להם משלהם ישכרו משרתים לעצמם ויפרנסו את עצמם. לפי זה כבוד הורים הוא מעגל של נתינה וקבלה של ילדים והורים, אחד עוזר לשני כשהוא ילד ואחר עוזר לאביו המזדקן. סברה זו דחויה לאור

³⁵ הסבר נוסף לסיפור מצאנו במהרש"א, שכתב שיציאתו נאסרה משום שאין ביציאתו כבוד למת.

³⁶ השיטה לא נודע למי (על הסוגיא) מסביר כתפארת ישראל, שהסיבה לכך שלא צריך לצאת במקרה והאב כבר נפטר כי איסור יציאה לחו"ל דוחה כבוד אביו ואמו לאחר מיתה.

³⁷ מצאנו מחלוקת אחרונים בנושא האם כבוד חיים עדיף מכבוד מתים. לדוגמא, שההורה החי אינו רוצה שיגידו קדיש על ההורה המת. הנודע ביהודה (תנינא מה') רואה בקשה זו כלגיטימית. רע"א (יו"ד סימן סח') מסכים לזאת רק במקרה שהאב חי והאמא נפטרה, שכבוד אבא גדול מכבוד אמא (דברים אלו הובאו בפתי"ש יו"ד סימן רמ" ס"ק י-א). האם מחלוקת זו קשורה לענייננו, האם יכולים להיות שני רבדים מהתורה של כבוד אביו ואמו שאחד עדיף על השני. נראה שזה דחוק ומי שסובר כך יסבור שכבוד לאחר מיתה הוא רק מדרבנן. כן כתב בפשטות הרא"ה (דעת כהן סימן רי"ז), שנקט שדעת הנודע ביהודה היא שכבוד הוא רק מדרבנן. יעויין במאמרו של הרב שאר ישוב הכהן "מכבדו בחייו ומכבדו במותו" (דברים שיש להם שיעור, מכון צומת, עמ' 66). עיין שם שמביא שבזוהר כתוב שכבוד לאחר מיתה גדול מכבוד בחיים וכן ברא"ה בעין אי"ה (לעיל הערה 5).

הסיפורים על רבי ישמעאל ורבי טרפון שעזרו מעבר לנדרש, לא רק במקומות החסרים. מעולם לא מצאנו אמירה הלכתית שתסייג מצוה זו למקומות בהם האב לא יכול להסתדר לבד. כל זה מביא אותנו לומר סברה שהוזכרה במקום אחר. הרמב"ן אומר (בבא מציעא ל ע"א ד"ה "קרא למאי אתא"):

הלכך לא דחינן מצוות עשה משום מצוה שבממון, שאם הפקיר בעליו ממון זה פטור הוא מאותה מצוה, שהרי חייב הוא לומר כן כדי שלא יטמא כהן, ששניהם חייבים בכבודו של מקום והתורה אמרה להחזיר אבדה לחברו ולכבד אביו ואמו בממונו ולא לעבור על המצוות.

ההתייחסות של הרמב"ן היא בקשר לביטוי "לא דחי איסורא מקמי ממונא" - במקום שגם בעל האבדה היה צריך להתנהל באותן אמות מידה, אין המחויבות כלפיו דורשת לעבור על מצוה, היינו שאין חיוב לכבד ולהיטיב עם משהו ברמות שהוא בעצמו לא צריך להם, ואסור לו להתנהג כך (כאן מדובר שכדי להחזיר את האבדה צריך האדם לעבור עבירה, כך שגם לבעל האבדה יהיה אסור להחזיר את אבדתו).

נראה לי להסביר את העניין של כיבוד משל אב, שמצות כיבוד אב היא דווקא בסטנדרטים בהם האב היה מכבד את עצמו. לכן, וודאי שהחובה על הבן היא גם במקום שהאב יכול להסתדר. כמו שהאב היה מאכיל את עצמו עם ממונו כך הבן צריך להתנהג עמו³⁸.

כשאין לאבא ממון

לפי זה נבאר את מחלוקות הראשונים, שנחלקו מה קורה כאשר אין לאב ממון, למאן דאמר שכיבוד הורים הוא משל אב. הראשונים כולם מסכימים שאם אין לאב ממון צריך הבן לזנו, השאלה היא מאיזה דין וממילא מה ההיקף. אפשרות אחת - מדין צדקה, כמו לאדם אחר, ואביך קודם מצד עניי עירך קודמים ("מבשרך אל תתעלם")³⁹. אפשרות שניה - כאשר אין לאב ממון החיוב על הבן הוא מצד מצוות כבוד אב ואם.

³⁸ עוד השלכות ליסוד זה: האם דין עוסק במצוה פטור מן המצוה קיים בכבוד אביו ואמו. בקידושין (לב ע"א) הגמרא מעלה צד כזה, שאם המצוה היא כזו שאי אפשר לעשותה בידי אחרים עדיף שתעזב מצוות כבוד אביו ואמו לטובתה. אמנם הראשונים (רמב"ן, ריטב"א, ר"ן) מפרשים שהכוונה היא רק כאשר שתי המצוות לפניך אבל אם היית עוסק במצוות כבוד אב ואם וודאי שאין לך לבטלה מפני מצוה אחרת. הרמב"ם (ממרים פ"ו הי"ג) משמע שחולק. מי שכתב במפורש שאין דין עוסק במצוה פטור בכבוד אביו ואמו הוא הריא"ז (פסקי הריא"ז בבא מציעא פ"ב הי"ו). השאלה היא מה עומד מאחורי טיעון זה, במה השתנתה מצוות כבוד אביו ואמו משאר מצוות? נראה שהיסוד של כבוד אביו ואמו הוא להתנהג אתם באותה מידה של כבוד שהיו נותנים לעצמם וכבודו של האדם הוא לקיים מצוות ה'.

השלכות בין שתי אפשרויות אלו

האם כופין על מצוה זו? מצאנו כי כופים על מצוות צדקה (בבא בתרא ח ע"ב שם בתוספות ד"ה "אכפיה")³⁹, בעוד שבמצוות כבוד אב ואם, מפורש שאין כופין עליה⁴⁰ מפני שהיא מצוות עשה שמתן שכרה בצידה (חולין קי ע"ב).

ביחס לשאלת ההיקף. תוספות בקידושין (לא ע"א ד"ה "כבד את הי מהונד") מביא מהירושלמי שהקפיד הקב"ה על כבוד אב ואם יותר מכבודו, שבכבודו הוא אומר כבוד את הי מהונד והדרישה היא דווקא אם יש לו ממון, ובכבוד אב ואם אין חלוקה בין אם יש לו ממון או לא: "והיכא דלית ליה חייב לחזר על הפתחים לזון את אביו ואת אמו". בדברי התוספות לא נראה שמתכוון רק למאן דאמר משל בן⁴¹. לעומתו, הר"ש (פאה א,א ד"ה "כבוד אב ואם") משייך את דברי הירושלמי, שצריך לחזר על הפתחים אך ורק למ"ד משל בן, ולמ"ד משל אב, אם אין לו הוי כשאר עניים.

הרא"ש מביא דעה ממצעת (קידושין פ"א סימן נ ובתוספות רא"ש לב ע"א ד"ה "אורי ליה"). אחרי שהוא מביא את הירושלמי הוא מסביר, שאין הכוונה לחזר על הפתחים - לתת את ממונו, אלא שיבטל ממלאכתו אפילו שיפסיד עבודתו ויגיע למצב של עני.

דרישת תוספות לחזר על הפתחים בשביל מצוות כבוד אב ואם נראית מוגזמת. במה נחלק עם הרא"ש? נראה לומר שתוספות ממשיך את היסוד שפתחנו בו, שהבן צריך לכבד את האב כמו שהאב היה מכבד את עצמו, אך לפי הכיוון שהגדרנו שכבוד האב הנו כבוד לבן עצמו, לכן בדרך שהוא מתנהג כלפי עצמו כך הוא צריך לנהוג כלפי אביו. לאור זאת נבין מדוע נדרשים מאמצים כה רבים של הבן יותר משאר מצוות.

סיכום

הצגנו שלוש הבנות מרכזיות במשמעות מצוות כבוד אב ואם - הכרת הטוב, כבוד שמייס וכבוד המכבד. שתי הסברות הראשונות מופיעות בראשונים, הגדרנו את משמעותם ואת

³⁹ וכן נפסק בשו"ע (יו"ד רנא, ד) "כופין האב לזון בנו עני" וברמ"א שם, וכן שאר קרובים.

⁴⁰ כך נפסק להלכה בעקבות תירוצי התוספות.

⁴¹ אמנם החינוך (מצוה לג) כתב שכופים על מצוה זו אבל תמהו האחרונים על דבריו.

⁴² תוספות (קידושין לב ע"א ד"ה "אורו ליה רבנן לר' ירמיה") כשועסק במאן דאמר משל אב מביא את הירושלמי הזה ולכן נראה שתוספות מבין שהירושלמי הוא אף למ"ד משל אב. למרות שבתוספות יש נימה שחיוב נובע מדין צדקה לומר שאין כוונת התוספות ממש מדין צדקה, אלא לא גרע מאחר שחייב משום צדקה, אבל אותו נחייב מדין כבוד אביו ואמו.

ההבדלים ביניהם. בעקבות כמה קשיים בהסברים אלו, העלנו אפשרות מחודשת בהסבר המצוה. אפשרות זאת טוענת שההורים מהוים גב לילדים (מעין יחוס), לכן יש ענין לבן עצמו לכבד את אביו ואמו כדי לתת כבוד לעצמו. אפשרות זאת בנויה על ההיקש לכבוד שמים. אינני טוען שהסברות השונות בהכרח עומדות בסתירה. אפשר לומר שמצות כבוד אב ואם בנויה מקומות שונות, הבונות את המצוה ברובד הטבעי השכלי והאלוקי⁴³.



⁴³ עיין מהר"ל (גור אריה פרשת ואתחנן על הפסוק "כבד את אביך") שמסביר שיש ארבעה סוגי מצוות וכבוד אביו ואמו נמצא ברובד הטבעי. לפי דברנו תלוי בטעם שניתן למצוה, רק לפי הטעם של הכרת הטוב מצוות כבוד אביו ואמו היא ברובד הטבעי.